

(بررسی رابطه ی بین تجارت و امنیت غذایی در کشورهای منتخب منطقه خاورمیانه)

روح الله بهروزی

دانشجو کارشناسی ارشد اقتصاد کشاورزی دانشگاه شهید باهنر کرمان

دکتر الهام خواجه پور

استادیار دانشگاه شهید باهنر کرمان

دکتر حسین مهربانی بشرآبادی

استاد دانشگاه شهید باهنر کرمان

چکیده

امنیت غذایی به عنوان هدف اصلی سیاست های توسعه و از محورهای اصلی تأمین سلامت جامعه به شمار می آید. این پژوهش به بررسی رابطه بین تجارت و امنیت غذایی در کشورهای منتخب منطقه خاورمیانه شامل امارات، بحرین، قبرس، مصر، ایران، عراق، اردن، کویت، لبنان، عمان، قطر، عربستان، سوریه و یمن طی بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ می پردازد. بدین منظور برای تخمین روابط بین متغیرهای این بخش و سایر متغیرهای مورد مطالعه از رویکرد داده های تابلویی (ترکیبی) استفاده شده است. در این پژوهش متغیر وابسته شاخص امنیت غذایی (متوسط ارزش تولید غذای سرانه است) و متغیر مستقل آن حجم کل واردات و صادرات به عنوان شاخص باز بودن تجارت در نظر گرفته شده است. داده ها و اطلاعات مورد نیاز از سازمانها و ارگانهای بین المللی همچون بانک جهانی، سازمان ملل و فائو جمع آوری گردید. نتایج و تخمین روی داده ها نشان داد که مجموع صادرات و واردات یک اثر منفی و معنادار روی امنیت غذایی دارد.

واژگان کلیدی: تجارت، امنیت غذایی، کشورهای خاورمیانه، داده های ترکیبی

منطقه خاورمیانه

خاورمیانه به منطقه‌ای گفته می‌شود که سرزمین‌های میان دریای مدیترانه و خلیج فارس را در بر گرفته و از لحاظ موقعیت جغرافیایی در مرکز تقاطع سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا قرار دارد به طوری که از ناحیه کشور ترکیه به اروپا و از سرزمین مصر به قاره آفریقا متصل است. در این ناحیه گروه‌های فرهنگی و نژادی گوناگونی زندگی می‌کنند.

خاورمیانه منطقه‌ای استراتژیک از نظر جغرافیایی و انرژی است، به طوری که ۵۶/۶ درصد از نفت کره زمین در این منطقه وجود دارد. در طی زمان اکثر کشورهای صنعتی متناسب با درجه و سطح توسعه‌یافتگی خود، به حمایت و تقویت همه جانبه بخش کشاورزی همت گماردند؛ اما علی‌رغم تلاش مستمر افراد، نهادها و حتی دولت‌ها، جهان همواره با تراژدی گرسنگی، سوء تغذیه، نابرابری‌های توزیع مواد غذایی و نهایتاً مرگ و میر ناشی از این مسائل به‌خصوص در کشورهای عقب مانده و در حال توسعه روبرو بوده است (ندیمی، ۱۳۹۰).

در گذشته کشورهایی که در حوزه خاورمیانه جای می‌گرفتند عبارت بودند از امارات متحده عربی، ایران، بحرین، عراق، عربستان سعودی، عمان، قطر، کویت، یمن ولی امروزه با قرارگیری کشورهای خاور نزدیک همچون ترکیه، سوریه، لبنان، فلسطین، اردن و مصر، در حوزه کشورهای خاورمیانه، چیزی به نام خاور نزدیک عملاً رایج نمی‌باشد. اصطلاح خاورمیانه بیش از آنکه بیانگر موقعیت جغرافیایی کشورهای فوق باشد، شناساننده منطقه‌ای فرهنگی است و در مورد محدوده و قلمرو جغرافیایی، ترکیب و تعداد کشورهای آن اختلاف نظر وجود دارد. برخی دیگر کشورهایی چون لیبی، تونس، الجزایر، مراکش، سودان، موریتانی، سومالی، پاکستان و افغانستان را نیز جزء کشورهای خاورمیانه به حساب می‌آورند. به این ترتیب ملاحظه می‌شود که تعریف ثابتی از این منطقه در ترکیب کشورها وجود ندارد.

با توجه به تعریف‌های یاد شده اصطلاح خاورمیانه، مفهومی نیست که ریشه در جغرافیای طبیعی داشته باشد به گونه ای که مرزهای طبیعی، این منطقه را از همسایگانش در آسیا و آفریقا جدا کند، بلکه خاورمیانه مفهومی تاریخی، انسانی، جغرافیایی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی است. برخی از نظریه پردازان از مفاهیمی چون دنیای عرب، جهان اسلام و حوزه مدیترانه، برای این منطقه استفاده کردند. اصطلاح خاورمیانه، از آغاز نیمه دوم سده گذشته میلادی تاکنون، سودمندترین و پایدارترین چارچوب گفتمان‌های علمی و عمومی هم در غرب و هم در خود منطقه بوده است. جمعیت زیاد کشورهای خاورمیانه و بحران خشکسالی از موارد قابل توجه این روزهای این منطقه است. (نقیب زاده، ۱۳۸۸)

هر چند که خاورمیانه و قلب آن یعنی منطقه خلیج فارس دارای تمدن، تاریخ و فرهنگ کهنی می‌باشد، اما آنچه که این منطقه را در جهان به این درجه از اهمیت رسانده است، معادن سرشار از انرژی خصوصاً (نفت) آن می‌باشد.

امنیت غذایی در خاورمیانه و ایران

طبق گزارش‌های بین المللی «خاورمیانه جزو نقاط آسیب پذیر در امنیت غذایی و سوء تغذیه است و هر چقدر در کشورهای منطقه بیکاری، فساد ادراک شده، فقدان خدمات اساسی، تهدید معیشت و تاثیر طولانی مدت خشکسالی و اعتراضات و ناآرامی‌های متناوب سیاستی - اجتماعی بیشتر است به همان میزان عواقب نامطلوب برای امنیت غذایی بیشتر است.

برخی از سیاستگذاران، مانند موارد موجود در جمهوری اسلامی ایران، لبنان، سوریه و مصر امنیت غذایی را براساس خودکفایی غذایی تعریف می‌کنند تا در مقابل شوک قیمت مواد غذایی و تحریم در مورد ایران بتوانند مقاومت کنند اما در بیشتر کشورهای جهان که دسترسی به بازارهای آزاد دارند لزوماً اینگونه نیست و مطابق گزارش سازمان غذا و کشاورزی استراتژی امنیت غذایی ترکیبی از افزایش بهره وری و باز بودن عمومی برای تجارت مؤثرتر از استراتژی کته اساساً به بسته شدن مرزها

متکی باشد خواهد بود. با این حال نتیجه گیری می کند که ایران بر اساس عرضه و تقاضای داخلی مواد غذایی به شرط داشتن آب به

خودکفایی کالاهای کشاورزی نزدیک است. این کتاب تاکید دارد که توسعه یافتگی اقتصادی، اجتماعی و سطح فقر و امنیت غذایی با هم ارتباط تنگاتنگی دارند و رفع فقر و بهبود سطح امنیت غذایی تا حدود زیادی به کشاورزی پایدار بستگی دارد.

کشور اوکراین در حدود ۴۰ درصد از گندم و ذرت تولیدی خود را به کشورهای آفریقایی و خاورمیانه صادر می کند و بر طبق آمار بیش از نیمی از غلات مصرفی در خاورمیانه و آفریقا از روسیه و اوکراین وارد می شود. در کشور مصر، قیمت گندم و آفتابگردان در حال افزایش است؛ چراکه به ترتیب ۸۵ و ۷۳ درصد به گندم و آفتابگردان اوکراین وابسته است. در لبنان نیز ۸۰ درصد گندم موردنیاز از روسیه و اوکراین وارد می شود. همچنین، روسیه بزرگترین تولیدکننده کود در جهان است. کاهش واردات و افزایش قیمت این محصولات در کشورهای واردکننده غلات و کود از اوکراین و روسیه می تواند منجر به کاهش دسترسی افراد به غذا و در نتیجه تشدید امنیت غذایی در این کشورها شود.^۱

امنیت غذایی به عنوان هدف اصلی سیاست های توسعه و از محورهای اصلی تأمین سلامت جامعه به شمار می آید. دسترسی به غذای کافی جزء ابتدایی ترین حقوق بشر است. پس دولت ها موظفند بستر لازم برای بهبود شرایط تغذیه ای را فراهم کنند؛ در واقع توسعه انسانی در گرو امنیت غذایی پایدار است. همچنین، هدف برنامه های تأمین امنیت غذایی توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. زیرا یکی از شروط تحقق امنیت ملی تأمین امنیت غذایی جامعه است و به این منظور باید شاخص های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بهداشتی به سطح مطلوبی از پایداری برسند. در کشورهای در حال توسعه با توجه به میزان رو به رشد جمعیت و محدودیت زمین، امنیت غذایی مسأله ای مهم محسوب می شود. امنیت غذایی همواره یکی از اهداف عمده و جزو اهداف راهبردی و اولویت های برنامه های بلندمدت آینده کشورها می باشد (کیان و همکاران، ۱۳۹۵).

۱-۱- شاخص بازبودن تجاری

درجه بازبودن یک اقتصاد بیانگر میزان تبادل کالا و خدمات در یک اقتصاد با دنیای خارج در مقایسه با تولید ناخالص داخلی کشور است. بازبودن تجاری؛ حاصل نسبت تجارت خارجی به تولید ناخالص داخلی است. این شاخص اهمیت صادرات و واردات کالاها و خدمات را در اقتصاد یک کشور نشان می دهد و بیانگر میزان وابستگی تولیدکنندگان داخلی به تقاضای خارجی یعنی صادرات و مصرف کنندگان داخلی به عرضه خارجی یعنی واردات است. بین بازبودن تجاری و درآمد سرانه یک رابطه معر برقرار است؛ بدین معنا که با افزایش درآمد سرانه، کشورها تمایل به تجارت بیشتر، اما با نرخی کاهنده دارند.

پیشینه مطالعات:

^۱ . United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA). Impacts of Ukraine conflict on food security already being felt in the Near East North Africa region and will quickly spread, warns IFAD. 2022. Available at: <https://reliefweb.int/report/world/impacts-Ukraine-conflict-f>

-دوروش (۲۰۰۱) Dorosh، با استفاده از شاخص تولید غذای سرانه برای محاسبه شاخص امنیت غذایی، به بررسی رابطه آزادسازی تجاری با امنیت غذایی در تجارت برنج بین دو کشور هند و بنگلادش پرداخت. نتایج مطالعه نشان داد که آزادسازی تجاری باعث عرضه سریع غذا و تسریع در تولید داخلی دو کشور هند و بنگلادش شده و بر امنیت غذایی در هر دو کشور اثر مثبت گذاشته است.

بشیر و همکاران^۲ (۲۰۱۳)، در مطالعه ی خود با عنوان عوامل مؤثر بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایالت پنجاب به این نتیجه رسیده اند که سطح امنیت غذایی ملی آنها همتراز با سطح امنیت غذایی در سطح بین الملل است اما در سطح خانوار، ۲۶ درصد از خانوارها امنیت غذایی مناسبی ندارند. درآمد ماهیانه، دارایی های دامی خانوار و اندازه خانوار تأثیر مثبت بر امنیت غذایی روستائیان گذاشته است.

رگمی و ماده^۳ (۲۰۱۳) بررسی محرک های امنیت غذایی از طرف تقاضا در جامعه پرداختند. آنها در مطالعه ی خود چگونگی تغییر ترجیحات مصرف کننده را مورد بررسی قرار دادند. آنها باتخمین کسشهای قیمتی و درآمدی برای کشورهای زیادی نتیجه گرفته اند مصرف کننده گان در کشورهای فقیر سهم زیادی از درآمد خود را به خرید غذا اختصاص می دهند. -حوسو (۲۰۱۶)^۴ به مطالعه ارتباط بین امنیت غذایی ملی و فواید ناشی از آزاد سازی تجاری محصولات کشاورزی در ژاپن پرداخته است. بدین منظور با بهره گیری از شبیه سازی مونت کارلو و با استفاده از مدل تعادل عمومی قابل محاسبه به ارزیابی ریسک در دو مدل با و بدون تجارت آزاد برای چهار محصول مهم رژیم غذایی ژاپنی - برنج، گندم، ذرت و دانه های روغنی پرداخته است. نتایج بیان می دارند که آزاد سازی تجاری این محصولات، منجر به افزایش سطح رفاه مورد انتظار و امنیت غذایی و کاهش نوسانات رفاهی میگردد.

- نیسا و همکاران^۵ (۲۰۱۷) در مقاله خود با استفاده از شاخص میانگین کفایت تأمین انرژی رژیم غذایی به صورت یک درصدی از نیازهای متوسط تأمین انرژی افراد برای محاسبه شاخص امنیت غذایی استفاده نموده و سپس به بررسی رابطه بین تجارت بین المللی و امنیت غذایی برای پرجمعیت ترین کشورهای آسیای جنوبی پرداخته است. باز بودن تجارت به عنوان یک متغیر مستقل در مدلبوده که با روشهای مختلف دیگری اندازه گیری می شود؛ در این پژوهش از اندازه گیری سهم تجاری استفاده شده که با واردات به اضافه صادرات تقسیم بر تولید ناخالص داخلی (M+X/GDP) توضیح داده شده است. لذا برای این منظور از داده ها مربوط به تجارت بین الملل و متوسط انرژی در رژیم غذایی بین سال های ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۴ استفاده شده است. نتایج برای پاکستان و همچنین برای پرجمعیت ترین کشورهای جنوب آسیا روند مشابهی دارد. یافته ها نشان داد که در مراحل اولیه، تجارت و امنیت غذایی تا سطح خرمن کوبی افزایش می یابد، پس از آن تجارت به دلیل گسترش تجارت بر امنیت غذایی تأثیر منفی می گذارد، صنایع داخلی در حال کوچک شدن هستند و عرضه غذا برای تغذیه کل جمعیت یک کشور کافی نیست. کشور یک رابطه U شکل معکوس بین تجارت بین المللی و وضعیت امنیت غذایی پاکستان وجود دارد. نتایج در هر دو سری زمانی و تجزیه و تحلیل داده های تابلویی یکسان است. تجارت بین الملل مستقیماً بر امنیت غذایی تأثیر نمی گذارد، اما در اینجا زنجیره های از متغیرها وجود دارد که تحت تأثیر باز بودن تجارت قرار دارند. یافته های اصلی این مطالعه توسعه رابطه U شکل معکوس بین تجارت بین المللی و وضعیت امنیت غذایی در پاکستان است. در دسترس بودن مواد غذایی یکی از ابعاد اصلی امنیت غذایی است و در دسترس بودن مواد غذایی در سطح کشور متأثر از باز بودن تجارت است.

2 Bashir et & al

3 Regmi and Meade

4. Hosoe

۵. Nisa, M., M.R. Yaseen, and A. Qudoods

آسومو (۲۰۱۹)^۵ در پژوهش خود به بررسی تأثیر تجارت خارجی بر امنیت غذایی در کشورهای مشترک المنافع پرداخته است. برای این موضوع از داده‌های بین سال‌های ۱۹۶۱ تا ۲۰۱۷ استفاده نموده و سه بعد از امنیت غذایی شامل دسترسی، دستیابی و ثبات در منابع غذایی رو مورد تحلیل قرار داده است. به منظور بررسی بعد دسترسی امنیت غذایی از شاخص تولید مواد غذایی و

واردات مواد غذایی به عنوان درصدی از کالاهای وارداتی و برای بعد دستیابی از شاخص هزینه مصرف خانوار و در نهایت نیز برای بعد ثبات در منابع غذایی از شاخص قیمت مصرف کننده استفاده نموده تا شاخص امنیت غذایی را محاسبه نماید. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد تجارت خارجی که خود به عنوان درآمد حاصل از صادرات شناخته می‌شود یک تأثیر منفی و معنادار بر امنیت غذایی حاصل از شاخص تولید مواد غذایی و هزینه مصرف خانوار و یک تاثیر مثبت بر امنیت غذایی حاصل از شاخص واردات مواد غذایی به عنوان درصدی از کالاهای وارداتی و شاخص مصرف کننده دارد.

سیانو^۶ (۲۰۲۰) به بررسی پذیرش فناوری و امنیت غذایی خانوار در میان خانوارهای روستایی در آفریقای جنوبی: نقش ارقام اصلاح شده ذرت پرداختند نتایج نشان داد که سیاست هایی که به دنبال افزایش سطح زیر کشت ارقام ذرت در بین کشاورزان خرده مالک ، به ویژه کشاورزان زن است که اکثر این کشاورزان هستند ، می توانند از طریق فن آوری نقش مهمی و مثبت در

افزایش سطح امنیت غذایی خانگی در آفریقای جنوبی داشته باشند. نوآوری ها این مطالعه توصیه می کند که سیاست گذاران باید با هدف تسهیل انتشار ارقام اصلاح شده بذر کم هزینه تر ، هدف قرار دادن کشاورزان زن و بهبود دسترسی آنها به اطلاعات برای بهبود تصویب نوآوری های فن آوری و امنیت غذایی در میان خانوارهای فقیر آفریقای جنوبی باشد. اولابسی و همکاران^۷ (۲۰۲۱) به بررسی اینکه آیا حمایت از تجارت ، امنیت غذایی داخلی را افزایش می‌دهد؟ شواهد وارداتی از روغن خوراکی پرداختند نتایج نشان داد که تمرکز این مطالعه روی روغن‌های خوراکی است که واردات آفریقا برای آنها بین سالهای ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۵ بیش از ۱۰ درصد رشد داشته است و ۳۴٪ از رشد واردات مواد غذایی برای این قاره را در این مدت به خود اختصاص داده است - بالاترین سهم از هر گروه غذایی . در همان دوره ، چندین کشور آفریقایی رونق تولید محلی و فرآوری دانه های روغنی را تجربه کردند . ترکیبی از رشد واردات و رونق تولید داخلی به شکافی در منابع مربوط به روغن های خوراکی و امنیت غذایی در آفریقا اشاره شد همچنین افزایش ۱۰ درصدی تعرفه روغن پالم منجر به تغییر کمتر از ۰/۰۶ درصدی سهم بودجه روغن آفتابگردان می شود.

فطرس، صحرایی و یآوری (۱۳۹۷) در مقاله خود به بررسی اثرات جنگ بر امنیت غذایی در ۱۶ کشور منتخب منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا در دوره زمانی ۲۰۱۴-۱۹۹۰ پرداخته است. برای این منظور از روش اقتصادسنجی پانل دیتای نامتوازن استفاده شده است. نتایج نشان دادند که جنگ اثر منفی و معناداری بر امنیت غذایی دارد. اثر متغیرهای تولید ناخالص داخلی سرانه، سهم جمعیت روستایی، نسبت سطح زمین های زراعی به سطح کل زمین ها و میزان استفاده از ماشین آلات کشاورزی در هر هکتار تأثیر مثبت و معنی دار و اندازه جمعیت کل تأثیر منفی و معنادار بر امنیت غذایی داشتند. از این روی، هر کوششی در جهت کاهش جنگ به معنای بهبود امنیت غذایی و رشد و توسعه خواهد بود. شعبان زاده و حسینی (۱۴۰۰) در مطالعه خود عوامل مؤثر بر امنیت غذایی خانوارهای استان تهران به عنوان پرجمعیت‌ترین استان کشور با حدود هفده درصد از کل جمعیت کشور در سال ۱۳۹۷ بررسی نموده است. بدین منظور، با استفاده از اطلاعات

⁵ . Assoumou (2019)

⁶ Sinyolo

⁷ Olabisi et al

هزینه- درآمد خانوارهای استان تهران، ابتدا خانوارهای امن و ناامن غذایی شناسایی شده و سپس با استفاده از مدل لاجیت، بررسی متغیرهای کمی و کیفی اثرگذار بر امنیت غذایی خانوارها مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج مطالعه نشان می‌دهد که یارانه

دریافتی و سطح درآمد خانوار بر امنیت غذایی خانوارهای تهرانی اثر معنی‌دار دارد. در این زمینه، شایان توجه است که افزایش قیمت حامل‌های انرژی همگام با اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها، وقوع تحریم‌های اقتصادی، کاهش قیمت نفت و درآمدهای نفتی، عدم امکان فروش محصولات داخلی در خارج از کشور و نیز افزایش نرخ ارز سبب تورم و افزایش قیمت نسبی کالاها شده و هزینه‌های معیشتی خانوار را افزایش پیدا نموده، اما این در حالی است که رشد میزان دستمزد و درآمدها نامتناسب و بسیار کم‌تر بوده و شکاف عمیق میان درآمد و هزینه موجب کاهش قدرت خرید شده است. همچنین متغیر تحصيلات بر امنیت غذایی خانوارهای تهرانی اثر معنی‌دار نداشته اما تنوع غذایی خانوار برنامه‌ی غذایی ساکنان استان تهران اثر منفی و معنی‌دار دارد و خانوارهای تهرانی دارای تنوع غذایی بیشتر ناامنی غذایی کمتری خواهند داشت لذا با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌دهد سیاست‌گذاران باید توجه داشته باشند که هرگونه اختلال در هر کدام از این زیرنظام‌ها بر امنیت غذایی سطح خانوار و فرد تأثیر منفی خواهد داشت.

بهلولی-حمید (۱۴۰۰) مطالعاتی با عنوان سیاست امنیت غذایی با تأثیر چالش‌های اپیدمیک بیماری کرونا میزان تأثیر کووید-۱۹ بر امنیت غذایی انجام داده اند که نتایج وضعیت امنیت غذایی، نشان دهنده وضعیت بسیار ناامن غذایی در میان خانوارهای روستایی مورد مطالعه است. این مطالعه نشان می‌دهد که مهمترین دارایی‌های تأثیرگذار بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی تحت کووید-۱۹ به ترتیب دارایی‌های مالی، روانی، فیزیکی و دارایی‌های انسانی است.^۸

-سخی، حسینی و فتاحی (۱۴۰۰) در مقاله خود به بررسی و تحلیل رابطه بین تجارت بین الملل و امنیت غذایی در گروه کشورهای با درآمد متوسط به بالا از جمله ایران طی دوره زمانی ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۶، با استفاده از روش اقتصادسنجی پانل با اثرات تصادفی پرداخته است. در این مطالعه از شاخص متوسط ارزش تولید غذای سرانه برای محاسبه امنیت غذایی استفاده شده و نتایج مشابه در خصوص نحوه اثر گذاری تجارت بین الملل بر امنیت غذایی را بررسی نموده است. نتایج مطالعه نشان داد که رابطه U شکل بین دو متغیر امنیت غذایی و تجارت بین الملل وجود دارد، بیانگر آنکه در کشورهای منتخب، امنیت غذایی در مراحل اولیه توسعه تجاری کاهش می‌یابد و سپس، با فراتر رفتن آزادسازی تجارت از یک آستانه معین، افزایش خواهد یافت. از اینرو برای کشورها با درآمد متوسط به بالا پیشنهاد می‌دهد از طریق اصلاح تجارت، حمایت داخلی و سیاست‌های مربوط به سرمایه گذاری در جهت ارتقای امنیت غذایی و همچنین از یک نظام تجاری باز در صنعت کشاورزی در دستور کار این کشورها قرار گیرد. از طرفی به منظور بهره برداری از فرصت‌های صادرات و واردات مواد غذایی برای کمک به بهبود امنیت غذایی می‌بایست یک چارچوب تجاری منظم تهیه و تنظیم گردد.

⁸ Yazdanpanah M, Tajeri Moghadam M, Savari M, Zobeidi T, Sieber S, Löhr K. The Impact of Livelihood Assets on the Food Security of Farmers in Southern Iran during the COVID-19 Pandemic. Int J Environ Res Public Health 2021; 18(10):5310.

-اسکندری، رضا (۱۴۰۱)^۹ در مقاله ای در باب مدیریت امنیت غذایی، یکی از راه های مدیریت امنیت غذایی را فراهم کردن غذا از طریق تولیدات داخلی بیان می کند. فراهم کردن غذای مورد نیاز جامعه باید از منابع متفاوت فراهم شود. مهم ترین منبع تأمین مواد غذایی، تولید داخلی است. بالا بردن ظرفیت تولید داخل افزایش امنیت غذایی را بدنبال خواهد داشت. برنامه ریزی برای تخصیص زمین و توسعه ی زمین های کشاورزی از جمله اقداماتی است که می تواند به بالا بردن این ظرفیت منجر شود.

برای اطمینان از فراهم بودن مواد غذایی در کشور و عرضه ی پایدار آن، در کنار تولید داخلی، بایستی به واردات مناسب و همچنین متنوع سازی منابع وارداتی نیز توجه ویژه ای داشت.

مواد و روش ها:

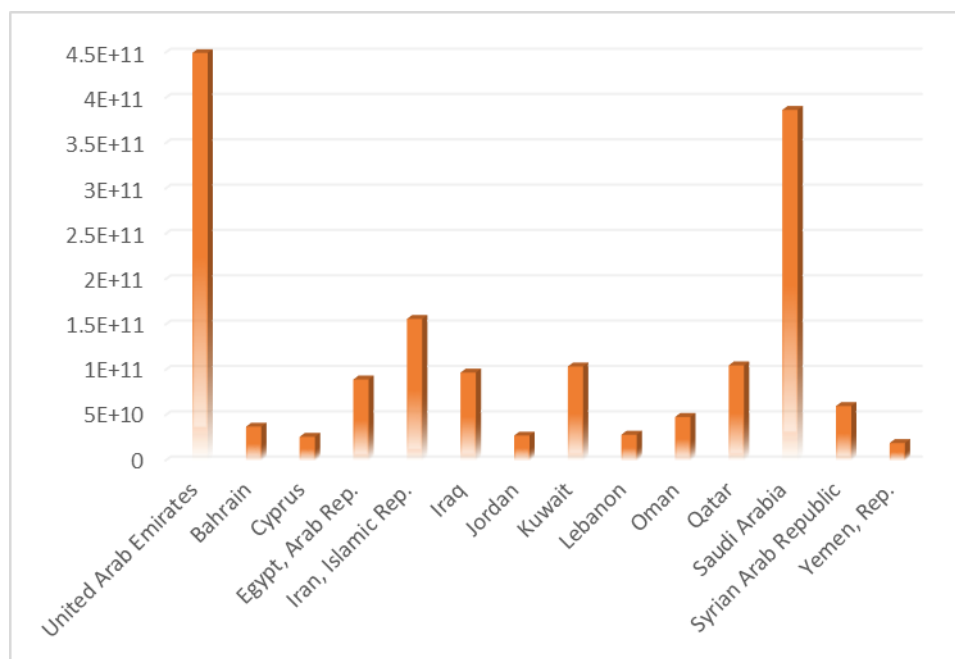
در این پژوهش به بررسی عوامل موثر بر امنیت غذایی در منتخبی از کشورهای منطقه خاورمیانه که عبارتند از کشورهای امارات متحده عربی، اردن، مصر، بحرین، ایران، عراق، قبرس، لبنان، کویت، سوریه، عمان، قطر، یمن و عربستان سعودی، در طول دوره زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۰ پرداخته شده است، بنابراین در ادامه این فصل به بررسی متغیرهای مورد مطالعه کشورهای منتخب در طول دوره ۲۰۰۰-۲۰۲۰ و همچنین میانگین متغیرها در طول دوره مورد بررسی پرداخته می شود. مدل مورد نظر در این پژوهش به صورت زیر تعریف شده است:

$$\text{Food-S}_{t,i} = \alpha + \beta_1 (O)_{t,i}$$

در این رابطه متغیر وابسته *food_s* است که بیانگر شاخص امنیت غذایی و متغیرهای مستقل مدل شامل *O* که بیانگر مجموع صادرات و واردات، برای کشور *i* و در زمان *t* است.

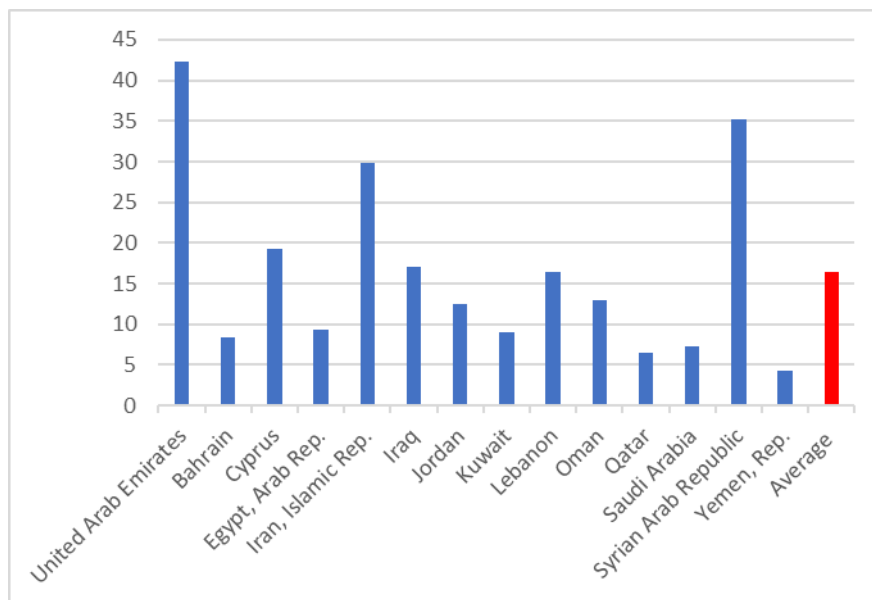
با مقایسه حجم کل واردات و صادرات در کشورهای منتخب منطقه خاورمیانه و همچنین نمودار زیر می بینیم که کشورهای عربستان و ایران و امارات متحده بیشترین حجم واردات و صادرات و به عبارتی باز بودن تجارت را در بین کشورها داشته و کمترین آن بین کشورهای یمن و قبرس و اردن و لبنان می باشد.

اکبر اعتباریان خوراسگانی، مهربان هادی پیکانی و رضا اسکندری^۹

منبع: یافته های پژوهش

نمودار شماره ۱: میانگین حجم کل واردات و صادرات

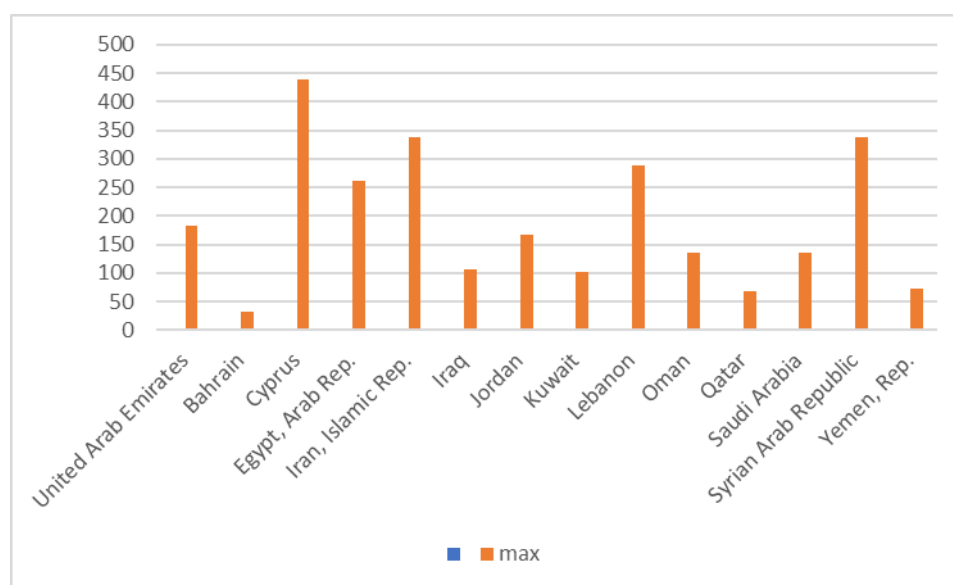

منبع: یافته های تحقیق

نمودار شماره ۲: میانگین شاخص امنیت غذایی

از طرفی سه کشور سوریه، ایران و امارات در طی سال‌های مورد بررسی شاخص امنیت غذایی همواره بالاتر از میانگین کشورهای مورد بررسی بوده است. این در حالی است که در طی سال‌های مورد بررسی سه کشور قطر، یمن و بحرین به طور میانگین کمترین میزان شاخص امنیت غذایی را داشته‌اند.

منبع: یافته‌های تحقیق

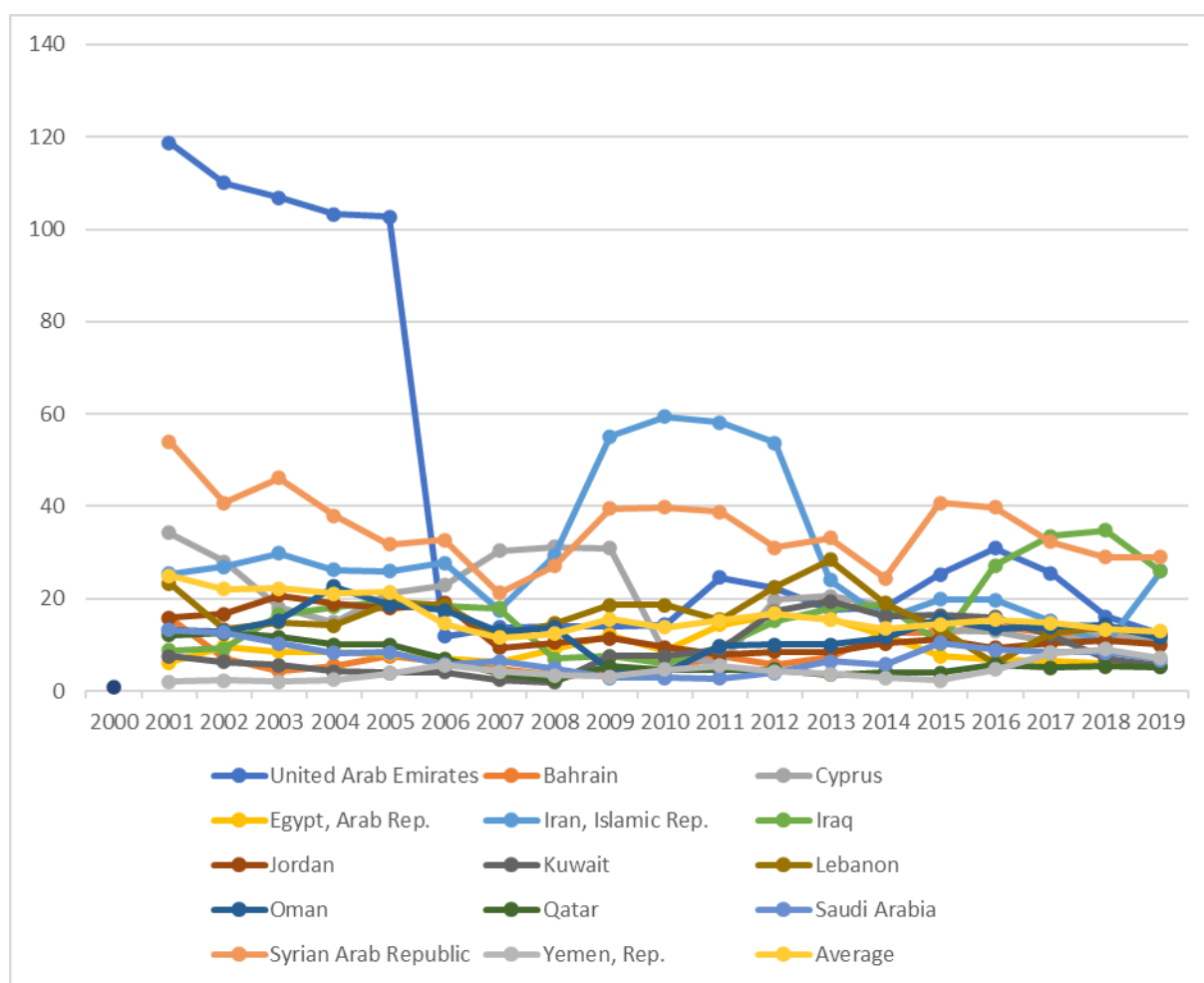
نمودار شماره ۳: ماکزیمم امنیت غذایی کشورهای منتخب منطقه خاورمیانه

جدول شماره ۱: شاخص امنیت غذایی در کشورهای منطقه خاورمیانه

Cyprus	Egypt, Arab	Iran, Islamic	Iraq	Jordan	Kuwait	Lebanon	Oman	Qatar	Saudi Arab	Syrian Arab	Yemen, Republic	Average
34.2	6.2	25.4	8.8	15.9	7.5	23.4	13.2	12.2	13.2	54.1	2.1	25.05714
28	9.7	26.9	9.2	16.7	6.3	13.4	12.9	12.6	12.7	40.8	2.3	22.04286
18.1	8.6	29.9	16.6	20.7	5.7	14.9	15.3	11.7	10.4	46.2	2.1	22.25
14.9	8.5	26.2	18.2	18.9	4.2	14.2	22.6	10	8.3	38	2.4	21.07857
21.2	8	26	19.6	18	4	19.1	18.6	10	8.4	31.8	3.9	21.35
22.9	7	27.7	18.5	19.1	4.1	18.7	17.5	7	5.8	32.7	5.7	14.62143
30.4	6.2	17.5	18	9.4	2.4	11.7	13	3.8	6.4	21.3	4.3	11.64286
31.2	9.1	29.3	7	10.5	1.9	14.6	13.8	2.5	5	27.1	3.4	12.35
31	12.1	55.2	7.5	11.5	7.5	18.7	4.5	5.4	2.9	39.5	3.2	15.52143
8.2	8.8	59.4	6.1	9.5	7.6	18.7	4.1	4.7	2.8	39.8	4.7	13.81429
6	14.3	58.2	9.6	7.9	9.1	15.5	9.8	4.7	2.7	38.8	5.5	15.30714
19.7	16.5	53.8	15.2	8.5	17.2	22.5	10	4.7	4	31.1	4.2	16.81429
20.6	15.6	24	18	8.6	19.4	28.5	10	3.6	6.5	33.1	3.7	15.47143
18.4	12	15.7	18.6	10.4	16.3	19	11.6	4.1	5.8	24.4	2.8	13.57143
13.2	7.5	19.9	10.3	11.3	16.4	13.5	15.7	4	10.5	40.7	2.3	14.51429
12.9	6.7	19.8	27.2	9.4	16	6.1	13.5	5.8	9	39.8	4.7	15.41429
10.8	6.4	15.2	33.5	10.3	12.2	12.7	13.9	5.1	8.4	32.3	8.3	14.80714
12.6	5.9	10.1	34.8	10.9	7	13.8	14.4	5.3	8.4	29	9.1	13.44286
11	6.9	26	26	10.1	5.4	12.1	11.6	5.2	6.7	29	7.2	12.99286
Cyprus	Egypt, Arab	Iran, Islamic	Iraq	Jordan	Kuwait	Lebanon	Oman	Qatar	Saudi Arab	Syrian Arab	Yemen, Republic	Average
19.22632	9.263158	29.8	16.98421	12.50526	8.957895	16.37368	12.94737	6.442105	7.257895	35.23684	4.310526	16.42444
Cyprus	Egypt, Arab	Iran, Islamic	Iraq	Jordan	Kuwait	Lebanon	Oman	Qatar	Saudi Arab	Syrian Arab	Yemen, Republic	
-0.67836	0.112903	0.023622	1.954545	-0.36478	-0.28	-0.48291	-0.12121	-0.57377	-0.49242	-0.46396	2.428571	

منبع: یافته های تحقیق

منبع: یافته های تحقیق

نمودار شماره ۴: شاخص امنیت غذایی در کشورهای منطقه خاورمیانه

همانطور که در شکل بالا مشاهده می شود، تمامی کشورها از سال ۲۰۱۵ به بعد یک کاهش در شاخص امنیت غذایی داشته اند. این در حالی است که برخی از کشورها مانند بحرین و قطر کمترین شاخص و کشورهایی مانند قبرس و ایران بالاترین مقدار این شاخص را دارند. هرچند بیشتر کشورها یک روند ثباتی داشته اند و اما این در حالی است که امارات، ایران و سوریه بیشترین نوسان را در طی سال های مورد بررسی داشته اند.

آمار توصیفی داده‌های مدل در جدول زیر ارائه شده است.

جدول شماره ۲: آمار توصیفی داده‌های پژوهش

متغیر	امنیت غذایی	مجموع صادرات و واردات
میانگین	۱۶/۳۲	۱/۲۰+e۱۱
حداکثر	۸۴.۲۴	۱/۳۶+e۱۱
حداقل	۱۱/۶۶	۴/۰۰+e۱۰
انحراف معیار	۳/۷۹	۴/۶۹+e۱۰
چولگی	۰/۸۶۶	-۰/۴۸
کشیدگی	۲/۴۲۸	۱/۸۲
تعداد داده	۲۷۰	۲۷۰

منبع: بانک جهانی و سازمان ملل

در جدول بالا آمار توصیفی داده‌های پژوهش ارائه شده است. این داده‌ها مربوط به ۱۵ کشور مورد بررسی و طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ است. با توجه به تعداد کشورها و تعداد سال‌های مد نظر، تعداد داده‌ها ۳۱۵ داده می‌شود، اما با توجه به اینکه برخی کشورها برای بعضی از متغیرها در دسترس نیستند لذا تعداد این داده‌ها کمتر از این تعداد است.

جدول شماره ۳: نتایج آزمون مانایی داده‌های پژوهش (آزمون لوین، لین و چو)

آزمون دیکی - فولر	امنیت غذایی	مجموع صادرات و واردات
تعمیم یافته - فیشر		
آماره آزمون	-۲/42685	-5/53550
سطح احتمال	۰/0076	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

همانطور که نتایج جدول نشان می‌دهد داده‌های مربوط به متغیرهای مدل با توجه به سطح احتمال آن‌ها (کمتر از ۰/۰۵) معنادار بوده و لذا درجه انباشتگی سری زمانی این متغیر از مرتبه (۰) I است.

جدول شماره ۴: نتایج برآورد مدل بر اساس اثرات ثابت

متغیر مستقل	متغیر وابسته (لگاریتم امنیت غذایی)
-------------	------------------------------------

سطح احتمال	آماره t	ضریب	
۰/۰۰۰	-۴/۳۴۱	-۰/۴۶۳	لگاریتم مجموع صادرات و واردات
۰/۰۰۰	۶/۸۵۷	۱۱/۴۴۸	C

منبع : یافته های پژوهش

همانطور که نتایج مربوط به اثرات ثابت و تصادفی نشان داد، بهترین حالت مدل بر اساس اثرات ثابت است. نتایج مربوط به تخمین مدل در جدول فوق ارائه شده است.

متغیر مجموع صادرات و واردات یک اثر منفی و معنادار در سطح ۹۵ درصد اطمینان روی امنیت غذایی دارد. متغیر مهاجرت یک اثر منفی روی امنیت غذایی داشته و معناداری آن در مدل با توجه به آماره آزمون و همچنین سطح احتمال آن (۰/۰۳۸) در سطح ۵ درصد خطا تایید شده است

به طور کلی نتایج نشان داد که مجموع صادرات و واردات یک اثر منفی و معنادار روی امنیت غذایی دارد. این نتیجه را می توان به دو گونه تحلیل نمود، ابتدا اینکه هرچه مقدار صادرات یک کشور افزایش پیدا کند، به خصوص کشورهای خاورمیانه که بیشتر موارد صادرات به صورت کالای خام و کالای کشاورزی است سبب خواهد شد که این کالاها در داخل کشور کاهش پیدا کرده (عرضه کاهش و تقاضا افزایش پیدا کند) و به سبب آن قشر متوسط به پایین جامعه از مصرف کمتری برخوردار باشند. این نتایج را نیز می توان در مطالعات رهبر و مبینی دهکردی (۱۳۸۴)، نیو و همکاران (۲۰۰۵)، یو و همکاران (۲۰۱۰) نیز مشاهده کرد. دوم اینکه هرچند واردات در کشور اگر مربوط به کالای اساسی و کالاهایی که در امنیت غذایی نقش دارند، باشد سبب افزایش امنیت غذایی می شود، اما باید توجه داشت که بیشتر کشورهای خاورمیانه از کشورهای در حال توسعه محسوب شده و لذا سعی می کنند در کالاهایی که در بحث امنیت غذایی نقش اساسی دارند خودکفا و یا خود خود اتکا باشند؛ و این در حالی است که بیشترین میزان واردات این کشورها مربوط به کالاهای صنعتی است که در داخل این کشور تولید نمی شود. هرچند در صورتی که این واردات در بخش فناوریهای تولید مواد غذایی نقش داشته باشند، سبب خواهند شد که امنیت غذایی به سبب آن افزایش پیدا کند. البته باید به این نکته نیز توجه داشت که در برخی موارد کالای وارداتی شامل کالای لوکس و گران قیمت بوده که در محاسبه واردات سهم عمده ای داشته و سبب می شود میزان واردات به صورت غیر قابل توجیه افزایش یابد. بنابراین هم در بحث واردات و هم صادرات باید سهم کالای اساسی و همچنین کالاهایی که در امنیت غذایی تأثیر گذار هستند را مشخص نمود. از طرفی وقتی که واردات یک کشور آزاد باشد دسترسی به بازار مواد غذایی و همچنین دسترسی فیزیکی به مواد غذایی افزایش پیدا می کند و لذا تأثیر مثبت روی امنیت غذایی خواهد داشت که در مطالعات موانیکی (۲۰۰۶) و کورنو (۲۰۱۳) نیز به آن اشاره شده است. از طرف دیگر برخی از کالاهای وارداتی و یا صادراتی به صورت کالای واسطه ای بوده که در تولید سایر کالاها نقش دارند و برخی دیگر کالای مصرف نهایی هستند. همچنین زمانی که واردات در یک کشور افزایش پیدا کند با توجه به تنوع واردات محصولات انتظار می رود الگوهای تغذیه ای و عادات های غذایی افراد جامعه نیز تغییر کند و به سبب دسترسی بیشتر به تنوع محصولات رفاه و به سبب آن شاخص امنیت غذایی نیز افزایش پیدا کند که این نتایج در مطالعه شلیفر و سان (۲۰۲۰) قابل مشاهده و تایید است. همچنین با توجه به اینکه شاخص امنیت غذایی متأثر از یک سری کالاهای مصرفی هستند که هر کدام وزن به خصوصی در امنیت غذایی دارند، می توان با بررسی این موضوع در واردات کالا به منظور افزایش شاخص امنیت غذایی برنامه ریزی نمود.

منابع:

- اسکندری، رضا؛ پیکانی، هادی؛ اعتباریان، اکبر؛ (۱۴۰۱). طراحی الگوی مدیریت امنیت غذایی در ایران. فصلنامه راهبرد توسعه/سال هجدهم/شماره ۴، صص ۱۶۰-۱۸۷
- بهلولی، حمید (۱۴۰۰). سیاست امنیت غذایی و تغذیه در ایران و جهان: با نگاهی به تأثیرچالش های همه گیری کووید-۱۹. نشریه فرهنگ و ارتقاء سلامت فرهنگستان علوم پزشکی. دوره ششم بهار ۱۴۰۱، صص ۱۴۹ تا ۱۵۶
- شعبان زاده خوشرو، مهدی و حسینی، سید صفدر (۱۴۰۰). بررسی عوامل موثر بر امنیت غذایی خانوارها در استان تهران. اقتصاد کشاورزی و توسعه. دوره ۲۹، شماره ۱۱۵، صص ۲۰۹-۲۳۷
- فتاحی اردکانی، احمد؛ حسینی، سید صفدر و سخی، فاطمه (۱۴۰۰). بررسی و تحلیل اثرات تجارت بین الملل بر امنیت غذایی: مطالعه موردی گزیده‌ای از کشورهای با درآمد متوسط و بالا. اقتصاد کشاورزی و توسعه. دوره ۲۹، شماره ۱۱۳، صص ۱۵۵-۱۷۶
- فطرس، محمد حسن؛ صحرایی، راضیه و یآوری، معصومه (۱۳۹۹). بررسی اثر جنگ بر امنیت غذایی در کشورهای منتخب منا ۱۳۹۳-۱۳۶۹ (رویکرد پانل دیتای نامتوازن). پژوهش های رشد و توسعه اقتصادی. دوره

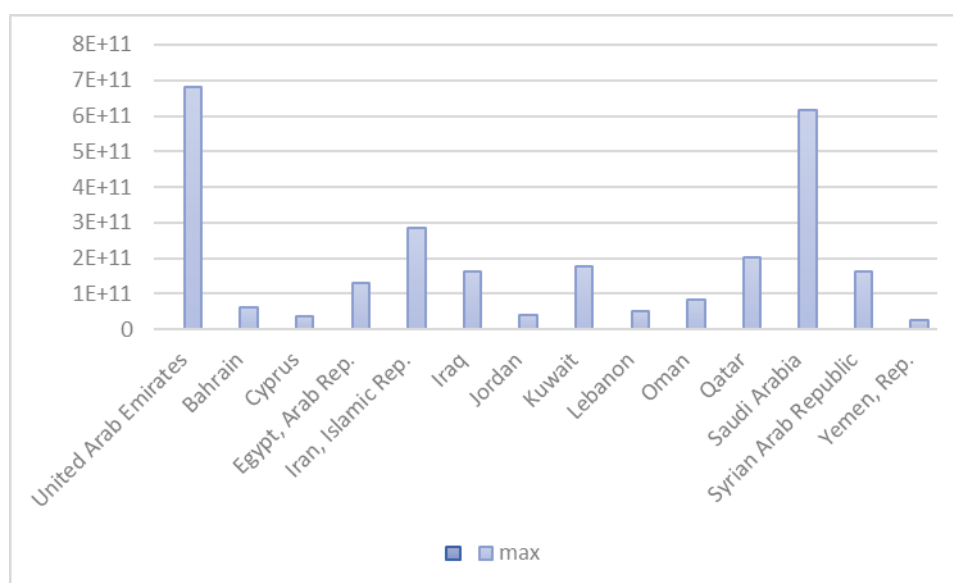
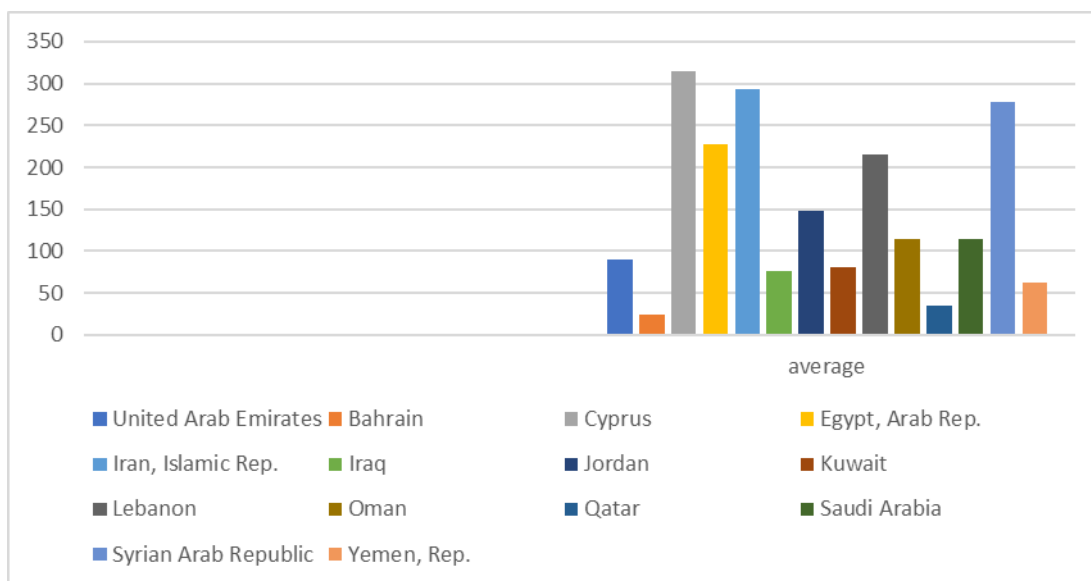

۸، شماره ۳۰، صص ۵۵-۶۶

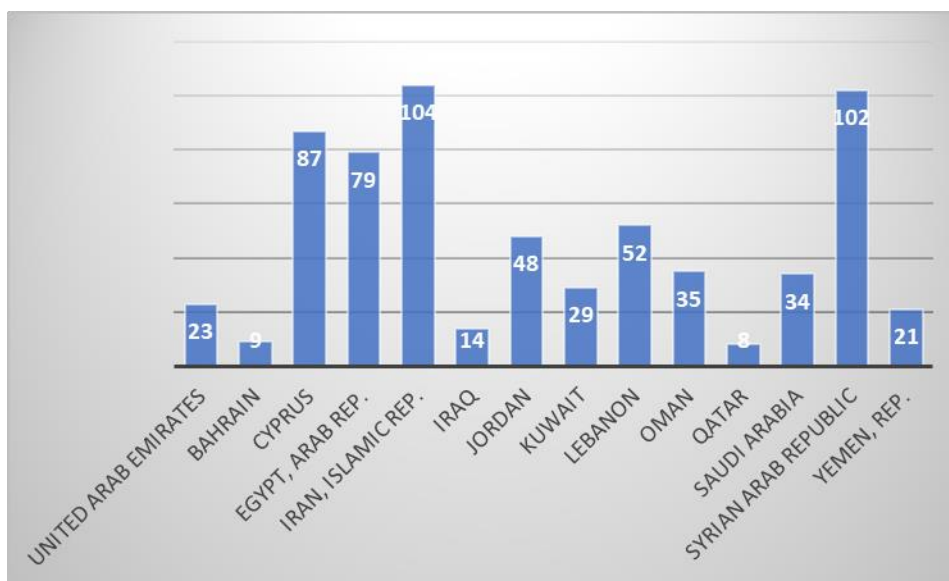
- کیان، فاطمه؛ فرهادیان، همایون؛ چوپچیان، شهلا (۱۳۹۵). بررسی امنیت غذایی خانوارهای شهری استان البرز. مجله علوم صنایع غذایی ایران. دوره ۱۳، شماره ۵۵، صص ۱۶۷-۱۷۹
 - ندیمی، نغمه (۱۳۹۰). بررسی امنیت غذایی در ایران و عوامل موثر بر آن. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی - دانشکده اقتصاد
- نقیب زاده، ا. ۱۳۸۸. جامعه اروپا و مسایل خاورمیانه. فصلنامه مطالعات خاورمیانه، شماره ۲، ص: ۲۹۱-۲۶۰.

- * Assoumou Ella, G., External Trade and Food Security: The Case of CEMAC Countries. 2019: p. 58-62.
- * Bashir, M. K., Schilizzi, S. and Pandit, R., (2013). "The determinants of rural household food security in the Punjab, Pakistan: an econometric analysis", Working Paper 1203, School of Agricultural and Resource Economics, University of Western Australia, Crawley, Australia.
- * Dorosh, P.A. (2001). Trade liberalization and national food security: rice trade between Bangladesh and India. Journal of World Development, 29(4): 673-689.
- * Nisa, M., M.R. Yaseen, and A. Quddoes, Food Security and International Trade: An Application of Kuznet Curve in the Most Populous South Asian Countries. 2017. 7: p. 119-125.
- *
- * Olabisi, M., Tschirley, D., Nyange, D., Awokuse, T(2021) Does trade protectionism promote domestic food security? Evidence from Tanzanian edible oil imports. Global Food Security. Vol 28.
- *
- * Regmi, A. and Meade, B., (2013). Demand side drivers of global food security. Global Food Security, 2.3, pp. 166-171
- *
- * Sinyolo, S(2020)Technology adoption and household food security among rural households in South Africa: The role of improved maize varieties. Technology in Society. Vol 60,, 101214

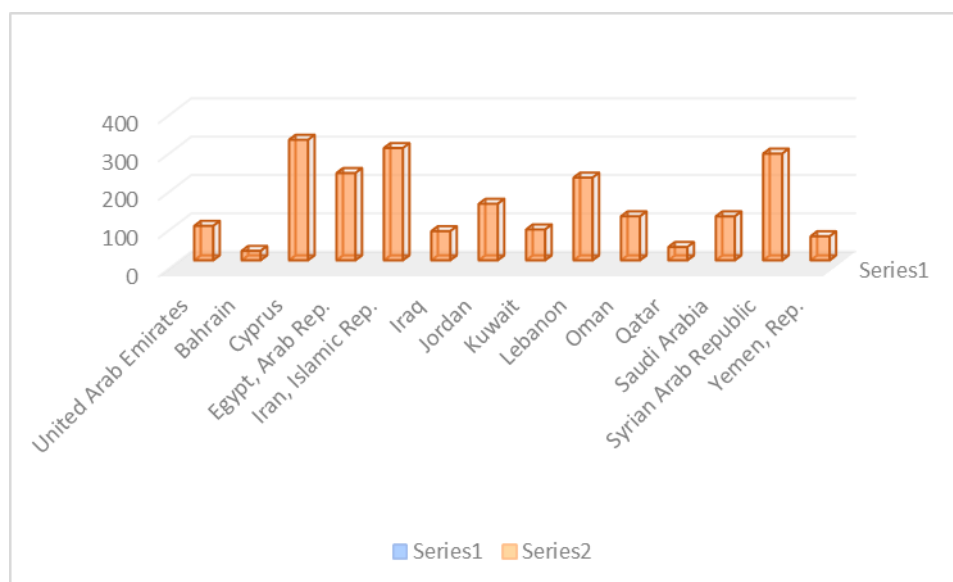
پیوست ها:

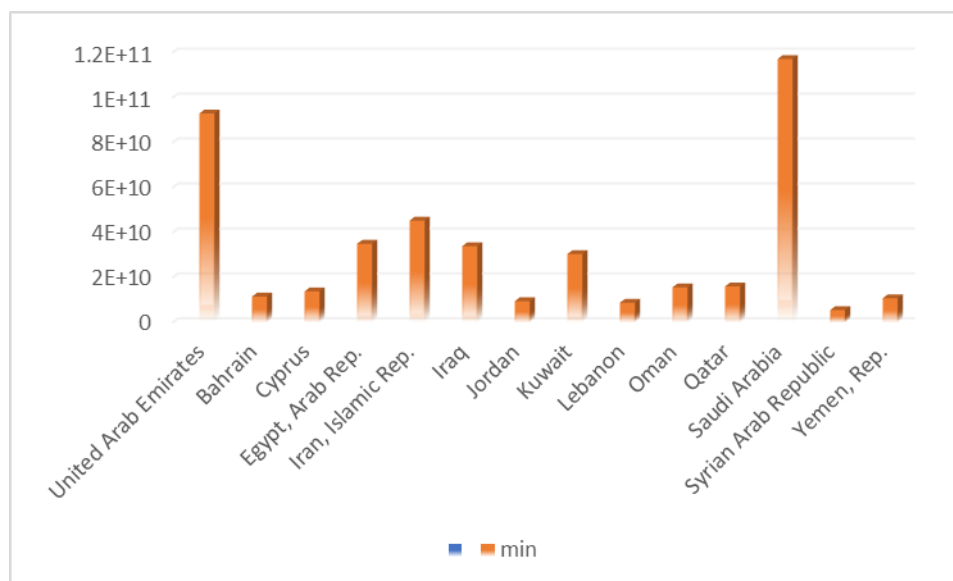
ماکزیمم واردات و صادرات کل در خاورمیانه

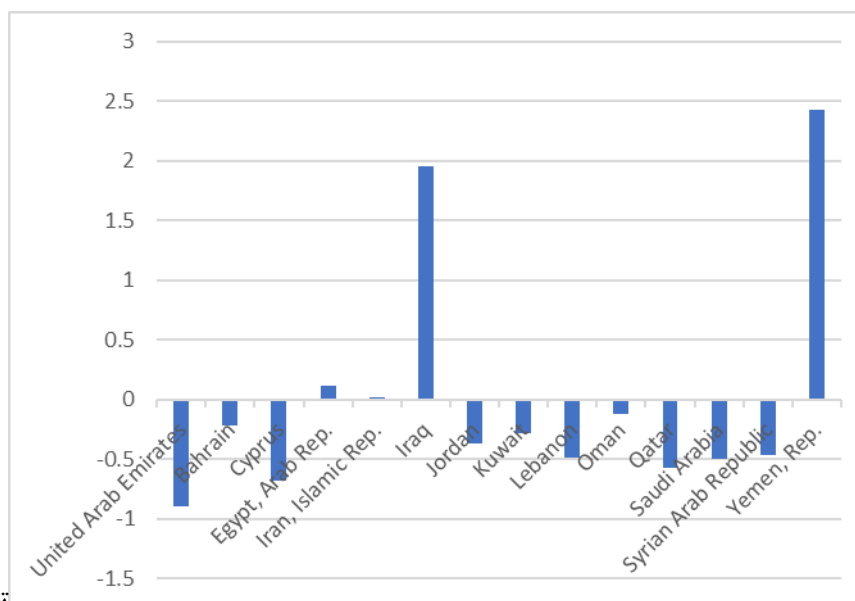
مینیمم امنیت غذایی در کشورهای منتخب منطقه خاورمیانه

میانگین امنیت غذایی در کشورهای منتخب خاورمیانه

مینیمم واردات و صادرات در خاورمیانه

تغییرات شاخص امنیت غذایی